

КРИМСЬКА
ПРАВОЗАХИСНА
ГРУПА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

67 СЕСІЯ (17 ЛЮТОГО – 06 БЕРЕЗНЯ 2020)

Альтернативний звіт Коаліції громадських організацій щодо реалізації Україною Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права

У жовтні 2019 року держава Україна подала сьомий періодичний звіт, у якому надала свої відповіді на питання, які були поставлені Комітетом з економічних, соціальних та культурних прав 18 жовтня 2018 року.

Значну кількість цих питань присвячено ситуації із дотриманням економічних, соціальних та культурних прав осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. У відповідях держави міститься багато інформації, яка, однак, не дає повноцінної картини щодо ситуації з реалізацією прав таких груп, як внутрішньо переміщені особи, мешканці тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, що наближені до зони проведення бойових дій (так звана “сіра зона”).

Цей альтернативний звіт підготовлений неформальною Коаліцією громадських організацій, які опікуються питаннями захисту осіб, які постраждали внаслідок конфлікту, у тому числі – внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях України. Автори подання мають значний досвід у розробці та адвокатуванні проєктів нормативно-правових актів у сфері захисту прав переселенців, беруть участь у робочих групах при профільних міністерствах, надають значну соціальну та юридичну допомогу особам, які постраждали внаслідок конфлікту, висвітлюють події, що відбуваються на тимчасово окупованих територіях України.

До Коаліції входять:

- ГО “Донбас СОС”, <http://www.donbasssos.org>
- ГО “Крим СОС”, <http://krymsos.com/>
- БФ “Право на Захист”, www.r2p.org.ua
- БФ “Восток-СОС”, <http://vostok-sos.org/>
- ГО “Громадський холдинг “ГРУПА ВПЛИВУ”, <https://www.vplyv.org.ua/>
- Програма “Радник”, що впроваджується БФ “Stabilization Support Services”, <http://radnyk.org>, <https://sss-ua.org>
- ГО “Центр прав людини ZMINA”, <https://org.zmina.info/>
- ГО “Кримська правозахисна група”, <https://crimeahrg.org/>

Зміст

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Зауваження загального характеру	4
Приймаючі громади	5
До параграфу 1 списку запитань (E/C.12/UKR/QPR/7)	5
Внутрішньо переміщені особи	7
До параграфу 2.	7
До параграфу 2 (а)	8
До параграфу 2 (b)	9
До параграфу 2 (c)	10
Ситуація на тимчасово окупованих територіях	12
До параграфу 3 (а)	12
До параграфу 3 (b)	13
До параграфу 4.	13
Право на психічне та ментальне здоров'я	14
До параграфу 27	14
Право на освіту.	16
До параграфу 28 (а)	16
До параграфу 28 (b)	16
До параграфів списку запитань	18

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АР Крим	Автономна Республіка Крим
АТО/ООС	антитерористична операція, операція об'єднаних сил
ВПО	внутрішньо переміщена особа
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ЗВО	заклади вищої освіти
КПВВ	контрольний пункт в'їзду-виїзду
КМУ	Кабінет Міністрів України
Мінветеранів	Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України
ПФУ	Пенсійний Фонд України
ПУУТ	підконтрольна Уряду України територія
РАЦС	реєстрація актів цивільного стану
РФ	Російська Федерація
ТОТ	тимчасово окуповані території України
УПСЗН	управління праці та соціального захисту населення

Зауваження загального характеру

i. У 2019 році в Україні відбулися президентські і парламентські вибори, які призвели до повного перезавантаження влади. Після призначення, Уряд реорганізував Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, яке було створене у 2016 році, у Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Очолила міністерство колишня заступниця Міністра ветеранів України Оксана Коляда.

ii. У вересні 2019 року Уряд прийняв програму своєї діяльності, яка була схвалена Верховною Радою України¹. Ця програма містить пріоритетні цілі Уряду, серед яких питанням подолання наслідків конфлікту, допомоги особам, які постраждали внаслідок конфлікту, не приділено достатньої уваги. Так, серед 15 міністерств лише Мінветеранів однією зі власних цілей обрало таку: внутрішньо переміщені особи та мешканці тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим, які реінтегровані до сучасного українського простору (ціль 5.3.)².

iii. Варто підкреслити, що Міністерство соціальної політики України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у соціальній сфері, у тому числі – соціального захисту внутрішньо переміщених осіб³, ані визначило відповідного пріоритету, ані включило відповідних заходів до Програми Уряду. Так, покладання на Мінветеранів формування та реалізації політики щодо реінтеграції мешканців ТОТ, ветеранів та пошуку довгострокових рішень для ВПО, безумовно, є позитивним фактом, проте відсутність питань соціального захисту таких осіб у порядку денному обох міністерств є критичною. У контексті зазначеного вище, високим і реалістичним є ри-

зик, що питання соціального захисту населення, постраждалого внаслідок конфлікту, та його потреби соціального характеру залишаться поза увагою Уряду.

iv. Наприкінці 2019 року стало відомо про значне скорочення фінансування міжнародних гуманітарних організацій, які надають гуманітарну, правову допомогу постраждалим внаслідок конфлікту особам. Це, в свою чергу, призводить до скорочення фінансування міжнародних та національних неурядових організацій, які займаються тематикою конфлікту. Одним із наслідків цього є скорочення доступу до правової допомоги для ВПО в усіх областях України, окрім Донецької, Луганської та Херсонської. В Донецькій та Луганській областях зменшено можливості для здійснення ремонтних робіт будівель, які постраждали від обстрілів. Зокрема, йдеться про відновлення дахів, вікон тощо.

¹ Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Режим доступу: <https://program.kmu.gov.ua/>

² <https://program.kmu.gov.ua/meta/vnutrisno-peremiseni-osobi-ta-meshkanci-timcasovo-okupovanih-teritorij-doneckoi-ta-luganskoj-oblastej-ta-ar-krim-so-reintegrovani-do-sucasnogo-ukrainskogo-prostoru>

³ Постанова КМУ від 17 червня 2015 року №423 “Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України”

Приймаючі громади

До параграфу 1 списку запитань (Е/С.12/UKR/QPR/7)

1. За інформацією Міністерства соціальної політики України, станом на 13 січня 2020 року взято на облік 1 434 198 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим⁴. Утім, реальна кількість ВПО, які виїхали у зв'язку зі збройним конфліктом, може суттєво відрізнятись від офіційної. Є декілька причин, чому ці відмінності існують. Основна – це державна політика стосовно мешканців ТОТ, які можуть мати доступ до реалізації прав, зокрема, на соціальний захист, та отримання адміністративних послуг винятково в ситуації, якщо вони будуть взяті на облік як ВПО. Це призводить до того, що особи, які насправді залишилися на ТОТ, вимушені реєструватися як ВПО, щоб мати можливість отримувати пенсію, медичну допомогу, банківські послуги тощо на підконтрольній Урядові України території.

2. ВПО не вважають членами територіальних громад за місцем свого проживання. Належність до територіальної громади визначає в Україні реєстрація місця проживання на території цієї громади. ВПО в абсолютній більшості не мають зареєстрованого місця проживання у громадах (вони

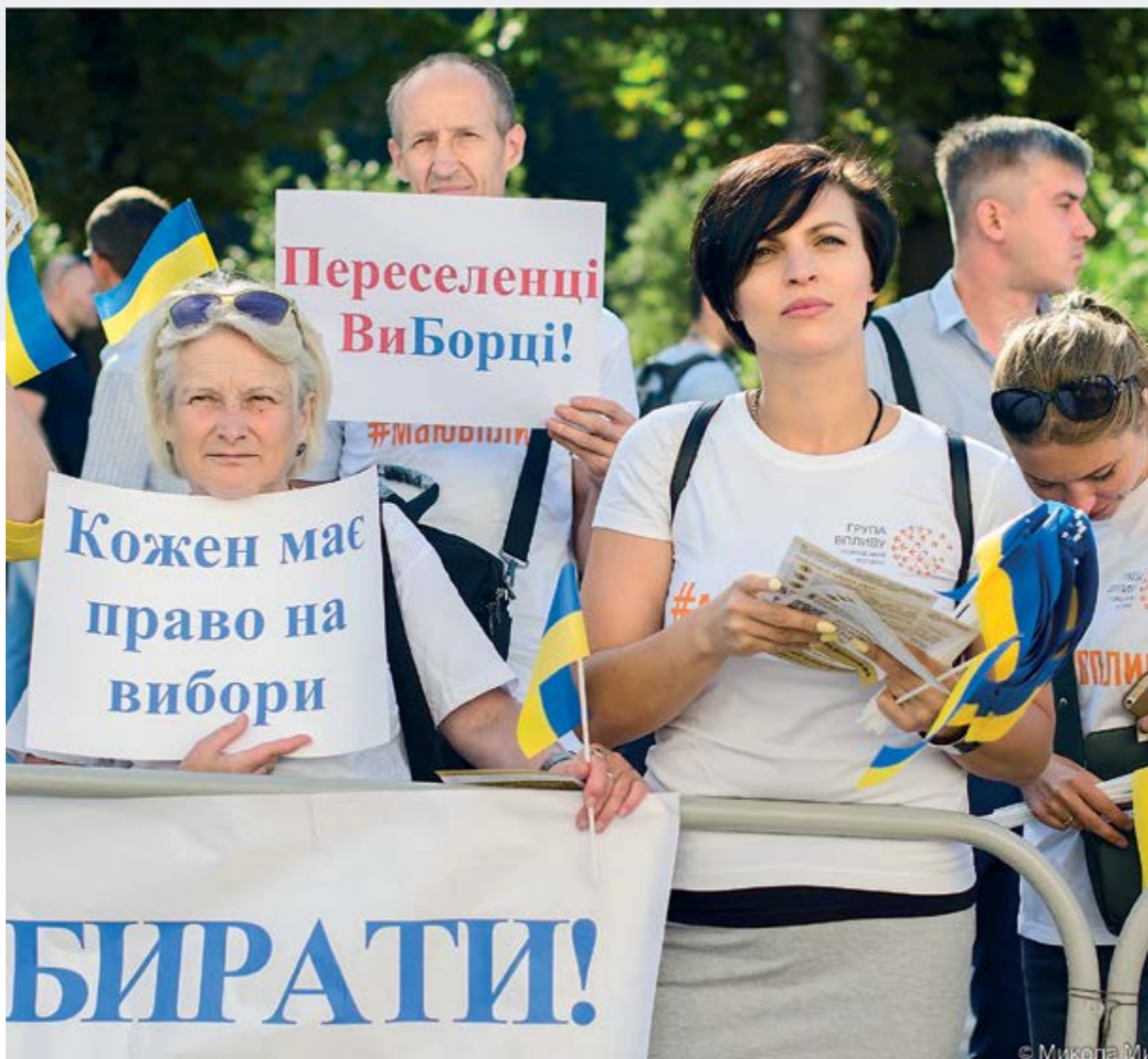
лише мають довідку, яка, в тому числі, підтверджує адресу проживання), оскільки не мають офіційної можливості зареєструватися та не бажають переривати свій формальний зв'язок із покинутим місцем проживання. Загалом, варто зазначити, що щонайменше 6,8 млн. осіб в Україні мешкають не за місцем своєї реєстрації⁵, що свідчить про неефективність системи реєстрації загалом і, як наслідок, – вона не може бути надійним підтвердженням належності особи до територіальної громади.

3. Внаслідок невизнання ВПО такими, що належать до територіальних громад за місцем проживання, переселенці не мають доступу до половини інструментів місцевої (локальної) демократії. Зокрема, для ВПО залишаються недоступними участь у загальних зборах, органах самоорганізації населення, використання електронних петицій, участь у громадських слуханнях та місцевих ініціативах. При цьому кількість ВПО, які зареєстровані на території громади, враховують при формуванні місцевих бюджетів, в тому числі видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я⁶.

⁴ <https://www.msp.gov.ua/news/18131.html>

⁵ За даними дослідження "Система реєстрації в Україні: її вплив на реалізацію прав та життєвих інтересів людини" (2018) <https://bit.ly/2RwhAf0>

⁶ Стаття 24-2 Прикінцевих та перехідних положень Бюджетного кодексу України.

4. ВПО не мали передбаченої Законом можливості брати участь у місцевих виборах впродовж майже шести років, що є проявом прямої дискримінації. 19 грудня 2019 року Парламент ухвалив Виборчий кодекс України. Він містить положення, які передбачають можливість за мотивованим зверненням виборця визначити виборчу адресу, яка не залежить від зареєстрованого місця проживання за умови підтвердження фактичного проживання відповідними документами (договором оренди житла, довідкою про взяття на облік ВПО, свідоцтвом про ведення підприємницької діяльності або про право власності на житло, іншим). Ці зміни, що набудуть чинності 1 липня 2020 року, дозволять усім виборцям, які проживають не за місцем реєстрації, в тому числі ВПО, брати участь без дискримінації у всіх типах виборів – як загальнодержавних, так і місцевих. Утім, для повноцінної імплементації цієї норми Виборчого Кодексу, Центральна виборча комісія має у шестимісячний строк з дня набрання чинності Виборчим кодексом привести свої акти у відповідність, зокрема, розробити порядок зміни виборчої адреси, та поінформувати громадян про нові можливості для реалізації права голосу.

Наступні місцеві вибори в Україні заплановані на жовтень 2020 року, тому для затвердження нового порядку, інформування виборців та зміну виборчої адреси ВПО буде критично мало часу, що, ймовірно, ускладнить можливість виборців скористатися своїм виборчим правом за місцем переселення.

5. Відповідно до чергового раунду дослідження MOM⁷, частка ВПО, котрі повідомили, що вони інтегровані в місцеву громаду, становила 51 %, ще 40 % опитаних ВПО заявляли, що є частково інтегрованими. Головними умовами успішної інтеграції, що їх наводили ВПО, були житло (88 %), постійний дохід (75 %) та зайнятість (51 %). Разом із тим, 6 % опитаних ВПО повідомили, що відчували дискримінацію або несправедливе ставлення у зв'язку із тим, що вони переселенці. Таке відчуття переважно стосувалося охорони здоров'я (37 %), працевлаштування (31 %), житла (30 %) та взаємодії з місцевим населенням (25 %).

⁷ National Monitoring System report on the Situation of Internally Displaced Persons - June 2019 // <https://reliefweb.int/report/ukraine/national-monitoring-system-report-situation-internally-displaced-persons-june-2019>

Внутрішньо переміщені особи

До параграфу 2

6. У листопаді 2017 року Уряд схвалив Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року⁸, яка була спрямована на розв'язання державою проблеми внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема приймаючих територіальних громад, створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб ВПО. Утім, Стратегії бракує чітких часових рамок та показників реалізації. Обрані стратегічні напрямки (захист майнових прав; посилення спроможності ВПО у забезпеченні засобами до існування та медичними й освітніми послугами; підтримка приймаючих громад) в основному зосереджені на дрібно-масштабній діяльності, а не на стратегічних цілях. Стратегія підкреслює, що внутрішнє переміщення не породжує статусу і що пошук довгострокових рішень є пріоритетом для уряду. Однак це лишилося на папері. Деякі питання не знайшли свого

відображення у Стратегії. Наприклад, Стратегію сфокусовано на питанні інтеграції як довгострокового рішення, хоча також згадано й право на повернення. Стратегія не торкається питань недискримінації, ідентифікації та документів, що підтверджують юридичні факти. Залишені поза увагою питання виплати пенсій жителям окупованих територій (хоча багато з них наразі зареєстровані як ВПО), свободи пересування та захисту ВПО із інвалідністю.

7. План заходів з реалізації Стратегії був затверджений лише у листопаді 2018 року⁹. В період з 2018 по 2020 рік на виконання цього Плану в державному бюджеті не було передбачено видатків, його мали реалізувати в рамках бюджетного фінансування міністерств. Крім того, План заходів складений таким чином, що навіть його повноцінне виконання не здатне було б розв'язати основні проблеми ВПО, зокрема, питання забезпечення житлом, пенсійного та соціального забезпечення, працевлаштування, медичного обслуговування.

⁸ Розпорядження КМУ від 15 листопада 2017 року № 909-р.

⁹ Розпорядження КМУ від 21 листопада 2018 року № 944-р.

До параграфу 2 (а)

8. 2015 року було внесено зміни до Закону про зайнятість населення¹⁰, які передбачали заходи сприяння зайнятості ВПО, зокрема:

- а) компенсацію зареєстрованому безробітному-ВПО транспортних витрат на переїзд до місця працевлаштування (якщо це інший населений пункт), а також оплату певних видів медичного огляду, якщо це необхідно для працевлаштування;
- б) компенсацію витрат роботодавця на оплату праці (на рівні не вище середнього) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа ВПО (впродовж 6 місяців);
- в) компенсацію витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних-ВПО строком не менше ніж на дванадцять календарних місяців, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб.

9. В межах описаних вище заходів, впродовж періоду 2015 – перших 9 місяців 2018 років державою було витрачено 72,5 млн. грн. на підтримку працевлаштування ВПО. Більшість витрачених коштів припадає на Донецьку, Харківську, Луганську, Дніпропетровську області та м. Київ, оскільки

они є лідерами з працевлаштування ВПО. Всі інші області отримали менше 3 % фінансування. Практично всі виплати центрів зайнятості стосувалися компенсації витрат роботодавців за працевлаштування ВПО. Звернення стосовно інших видів заходів сприяння були поодинокими¹¹.

10. Загальна кількість зареєстрованих безробітних-ВПО – 69 537 особи. З них працевлаштовано 23 735 ВПО; шляхом компенсації витрат роботодавця на оплату праці – 3 324 ВПО. При цьому кількість ВПО, які скористалися послугами центрів зайнятості в пошуках роботи, порівняно з їхньою загальною кількістю у відповідній області є незначною – 1,21 % для 5 областей з їхньою найбільшою кількістю; 2,84% – для інших; загалом на рівні 1,6 %¹².

11. Причинами низької кількості ВПО, які скористалися державною допомогою з працевлаштування, є низька поінформованість ВПО та роботодавців про такі заходи. Також проблемою залишається низька кількість вакансій та їхня невідповідність потребам кандидатів. В цілому вжиті державою заходи є недостатніми, оскільки основні виклики (відсутність посад відповідно до кваліфікації, необхідність перепрофілювання, інше) ці заходи не ліквідують.

¹⁰ Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року № 5067-VI, стаття 24-1.

¹¹ http://www.donbasssos.org/digest_pracevlashtyv_vpo/

¹² Кількісні показники за період 2015 – перших 9 місяців 2018 років.

До параграфу 2 (b)

12. У червні 2016 року Уряд прийняв Постанову № 365¹³, якою було затверджено два порядки, що регулюють призначення, відновлення та припинення контролю за соціальними та пенсійними виплатами ВПО. Порядками було передбачено періодичну перевірку фактичного місця проживання ВПО, обов'язок повідомляти УПСЗН про зміну місця перебування в десятиденний термін, додаткові перевірки за інформацією Служби безпеки України, Міністерства фінансів та ДПСУ, загальні та особливі умови припинення та відновлення виплат (наприклад, у разі скасування довідки ВПО поновлення допомоги можливе через 6 місяців).

13. Застосування цієї Постанови мало наслідком масові припинення соціальних виплат та пенсій ВПО, що, в свою чергу, призвело до численних судових позовів. У своїх рішеннях суди неодноразово зазначали, що чинна система контролю за соціальними виплатами та виплатами пенсії ВПО не відповідає законодавству України, а також міжнародним договорам України. З травня 2018 року Верховний Суд у зразковій справі № 805/402/18¹⁴ вказав на неправомірність застосування положень Постанови № 365 для припинення пенсій і соціальних виплат. Крім того, 4 липня 2018 року набула чинності Постанова Київського апеляційного адміністративного суду у справі №826/12123/16¹⁵, якою із вказівкою на дискримінаційність і неконституційність були скасовані окремі положення Постанови № 365 та Постанови № 637¹⁶ щодо перевірок фактичного проживання/перебування ВПО для отримання соціальних виплат. Ці положення були скасовані, проте сама практика проведення перевірок не припиняється і до сьогодні. Більше того – чинною редакцією Постанови № 365 передбачено, що соціальні виплати призначаються

і відновлюються на підставі акту обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, який може бути складений виключно на підставі перевірки місця проживання.

14. У квітні 2018 року Уряд ухвалив зміни до Постанови № 365¹⁷, відповідно до яких має існувати спеціальний порядок виплати пенсій, які були поновлені після припинення. Цей порядок станом на 20.01.2020 не створений, а отже, заборгованості з пенсій ВПО не виплачують.

15. Через численні додаткові механізми контролю за виплатами для ВПО деякі переселенці відмовляються від довідки про взяття на облік ВПО. Проте у разі відмови від довідки пенсійні та соціальні виплати такій особі припиняють.

16. Особливої уваги заслуговує питання виплати пенсії ВПО, які виїхали з ТОТ Криму. Для призначення (відновлення) пенсії для цієї категорії ВПО органи Пенсійного Фонду України використовують окремий порядок, який де-юре регулює питання призначення і виплати пенсії громадянам України, які проживають на території АР Крим та м. Севастополя¹⁸.

17. Для відновлення (призначення) пенсії ВПО з Криму територіальний орган ПФУ на ПУУТ після звернення такої особи надсилає запит щодо

¹³ Постанова КМУ від 8 червня 2016 року № 365 "Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам".

¹⁴ https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zrazkovi-spravu/zr_rish_805_402_18

¹⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2123805h>

¹⁶ Постанова КМУ від 5 листопада 2014 року № 637 "Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам".

¹⁷ Постанова КМУ від 25 квітня 2018 року № 335.

¹⁸ Постанова КМУ від 02 липня 2014 року № 234.

виребування пенсійної справи до пенсійних органів Російської Федерації. Для обґрунтування законності своїх дій ПФУ посилається на норми угоди між Україною та РФ щодо пенсійних виплат¹⁹. Утім, така практика є порушенням законодавства, бо згадана вище угода розповсюджується на громадян України, які постійно проживають на території РФ. А оскільки АР Крим та м. Севастополь є територіями України, норми Угоди не можуть бути застосовані до кримчан. Понад те, від таких заявників вимагають додатково подання декларації про відсутність громадянства РФ, а також заяви з проханням, щоб ПФУ направили запит до РФ і витребували їхню пенсійну справу. Разом із запитом до РФ органи ПФУ надають державі-агресору персональні дані громадян України, які залишили окупований Крим, включаючи й їхнє нове місце проживання. Правозахисники фіксували, що Україна у такий спосіб надавала РФ персональні дані військовослужбовців та учасників бойових дій у зоні АТО/ООС. Особа, яка звернулася за пенсією, має чекати, доки надійде паперова пенсійна справа з ТОТ Криму через органи пенсійного фонду РФ. Це триває в середньому від 3 до 12 місяців. Увесь цей час питання виплати пенсії навіть не розглядається, особа залишається без необхідних коштів для життя. Виплатау пенсії після надходження пенсійної справи разом із документами про припинення виплати пенсії поновлюють не з дати звернення до ПФУ, а з дати припинення виплати пенсії у Криму, якщо таку пенсію там виплачували.

¹⁹ [Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року](#)

До параграфа 2 (с)

18. Впродовж 2017-2019 років було ухвалено низку законодавчих актів щодо житлових програм, в яких можуть брати участь ВПО. Серед таких програм є програми тимчасового, доступного житла та програм для ВПО, які є учасниками АТО/ООС. Переважна частина програм передбачає отримання грошової компенсації від місцевої влади або отримання субвенції з державного бюджету на покриття таких програм.

19. У серпні 2019 р. були внесені зміни до Постанови КМУ № 769 щодо фінансування заходів для придбання тимчасового житла для ВПО у співвідношенні 70/30²⁰. Місцеві органи влади придбавають жилі приміщення для подальшої передачі їх у тимчасове користування ВПО строком на один рік з правом пролонгації договору оренди. У 2019 році на фінансування цієї програми було виділено близько 30 млн. грн. Впродовж 2017-2018 років близько 600 переселенців отримали житло у тимчасове користування.

20. Державним бюджетом 2020 року передбачене надання пільгових іпотечних кредитів з спеціального фонду за рахунок програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, та повернення раніше наданих переселенцям кредитів, що може свідчити про довгостроковість програм. Впродовж триденного періоду прийняття заявок за цією програмою у грудні 2019 року Фондом сприяння молодіжному житловому будів-

²⁰ 70% з державного бюджету, 30% з місцевих бюджетів.

ництву було отримано 6 678 заяв від внутрішньо переміщених осіб, що у зв'язку з коротким строком звернення не відображає реального запиту на отримання житлового кредиту. Загальна сума фінансування становила 200 млн. грн. За вказаних умов і фінансування лише 198 осіб з учасників АТО та ВПО отримали пільговий кредит на придбання житла, що є критично недостатнім.

21. У червні 2019 року Уряд надав²¹ повноваження органам місцевого самоврядування та військово-цивільним адміністраціям формувати фонди тимчасового житла для ВПО. Передбачено, що органи місцевої влади формують фонди такого житла шляхом, наприклад, будівництва нового житла, реконструкції гуртожитків, переобладнання нежитлових приміщень у житлові, придбання житла за рахунок субвенцій з державного бюджету. Таке житло належить до комунальної власності і його передають переселенцям лише для користування (житло не підлягає приватизації, поділу, обміну тощо). Встановлено пріоритетність отримання тимчасового житла, для цього введено бальну систему оцінювання кожної сім'ї переселенців. Цю пріоритетність встановлено для того, щоб особи з найвразливіших категорій (особи з інвалідністю, люди похилого віку, багатодітні родини тощо) були забезпечені житлом у першу чергу. На жаль, інформації щодо формування таких фондів місцевими органами влади ще немає.

22. Незважаючи на наявність актів законодавства щодо забезпечення тимчасовим житлом ВПО, існують серйозні проблеми в їхній реалізації. Серед

них – зношеність житлового фонду, відсутність жилих приміщень для реконструкції та ремонту, недостатнє фінансування державних житлових програм. Окрім того, у багатьох містах ще не створені відповідні комісії при органах місцевого самоврядування, через що ВПО не можуть стати на квартирний облік і претендувати на отримання тимчасового житла.

23. Важливим елементом вирішення житлових питань ВПО є створення належних механізмів компенсації за зруйноване житло. У липні 2019 року Уряд України ухвалив зміни до механізму виплати компенсації за зруйноване житло внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації²². Однак новостворений механізм містить низку недоліків, які унеможливають його реалізацію. Так, право на отримання грошової компенсації мають особи, будинки яких були зруйновані внаслідок обстрілів і які залишилися на попередньому місці проживання. Таке формулювання норми законодавства призводить до того, що переселенці, які виїхали з населеного пункту, в якому проживали, фактично позбавлені права на компенсацію і не зможуть користуватися запровадженим механізмом. Зважаючи на це, реорганізоване Мінветеранів розпочало роботу над змінами до тексту відповідної постанови. До консультацій долучені представники громадських організацій, які опікуються захистом прав внутрішньо переміщених осіб. Обсяг фінансування цієї бюджетної програми на 2020 рік становить 40 млн. грн.

²¹ Постанова КМУ № 582 від 26.06.2019 р.

²² Постанова КМУ № 623 від 10.07.2019 р.

Ситуація на тимчасово окупованих територіях

До параграфу 3 (а)

24. Питання створення доступної процедури реєстрації народження дитини на ТОТ є надзвичайно важливим. Для дітей це означає бути зареєстрованим при народженні й отримати ім'я. Без свідоцтва про народження багато публічних послуг є недоступними, включаючи медичну допомогу, доступ до освіти, отримання соціальної допомоги тощо. Також можуть виникати труднощі при підтвердженні громадянства (особливо дітей, народжених на непідконтрольній Уряду України частині Донецької та Луганської областей).

25. У лютому 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон²³, який, зокрема, передбачає, що діяльність збройних формувань РФ та окупаційної адміністрації РФ у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, які додаються відповідно до заяви про державну реєстрацію народження особи та заяви про державну реєстрацію смерті особи. Фактично ця норма Закону означає необхідність запровадження адміністративної процедури, яка передбачає, що особа звертається до органів РАЦС із відповідною заявою про державну реєстрацію народження/смерті особи і додає до заяви документи, видані на ТОТ. Закон не містить жодних проміжних етапів (звернення до суду, до комісії тощо). Проте цю норму Закону станом на 20.01.2020 не реалізують.

26. Зараз на практиці існує лише одна можливість отримати свідоцтво про народження дитини на ТОТ – звернення до суду на ПУУТ. Варто зазначити, що ця процедура є спрощеною з лютого 2016 року порівняно з судовими процедурами по інших справах. Спрощення відбулося у визначенні підсудності справ, у встановленні

обов'язку невідкладного розгляду справи та негайному виконанні рішення. Утім, практика розгляду справ показує, що судова процедура має ряд суттєвих недоліків. Зокрема це значна тривалість розгляду (справи розглядають від декількох днів до місяців); необхідність попередньо отримати відмову РАЦС; вартість (необхідність сплати судового збору, оплати послуг адвокатів, нотаріусів, проїзд та ін.); необхідність декількох виїздів заявників з ТОТ. Як наслідок, не більше 37 % дітей, народжених на тимчасово окупованих територіях Донбасу, і лише 13,5%, народжених в Криму після 2014 року, мають свідоцтво про народження українського зразка.

27. Наразі суд підміняє собою адміністративну процедуру: оскільки суди з об'єктивних причин обмежені у можливостях перевірки обставин справи, фактично суди ухвалюють рішення на підставі інформації з документів, виданих на ТОТ, які можуть підтвердити факт народження дитини. Така судова практика є усталеною, вона ґрунтується на відповідній практиці ЄСПЛ. Розгляд судом справ про встановлення факту народження на ТОТ є значним навантаженням на судову систему. З лютого 2016 року було винесено 42 993 судових рішень про встановлення фактів народження і 63 205 судових рішень про встановлення фактів смерті на ТОТ.

28. У 2017 році були внесені зміни до порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я²⁴. Цими змінами було запроваджено процедуру підтвердження фактів народження дитини на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень (в межах Донецької та Луганської областей). Ця процедура передбачає встановлення факту народження спеціальними комісіями на підставі огляду жінки і дитини, можливість відрядження лікарів для цього на ТОТ, проведення ДНК-експертизи тощо. Ця процедура фактично не запрацювала, комісії не були створені.

²³ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», частина 3 статті 2.

²⁴ Постанова КМУ № 9 від 09 січня 2013 року.

До параграфу 3 (b)

29. У 2018 році Верховним судом було винесено рішення по зразковій справі щодо поновлення пенсій і виплати заборгованості внутрішньо переміщеним особам. Тож надалі судами перших інстанцій було винесено близько чотирьох тисяч рішень за аналогічними позовами²⁵. Проте проблему позивачів це не вирішило: виплати заборгованості не здійснено, за оцінками БФ “Право на захист”, за 90 % таких справ. Органи ПФУ, всупереч нормам законодавства, не виконують рішення судів, посилаючись на відсутність спеціального Порядку з виплати заборгованості²⁶.

30. Відповідно до інформації ПФУ, на виконання рішень судів у справах з питань пенсійного забезпечення переселенців органами Пенсійного фонду України лише у 2019 нараховано 543,1 млн. грн. З них було виплачено 43,0 млн. грн. Загальний борг Пенсійного фонду України за такими судовими рішеннями щодо виплати пенсій переселенцям станом на 01.06.2019 рік становить 599,8 млн. грн (з урахуванням невиконаних коштів за справами за 2018 рік).

31. Станом на 2019 рік щонайменше 40 пенсіонерів померли, так і не дочекавшись виконання територіальними органами ПФУ рішення суду²⁷.

32. У листопаді 2019 року у Парламенті був зареєстрований проєкт Закону “Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації права на пенсію” (реєстр. 2083-д)²⁸. Він передбачає створення механізму виплати пенсії мешканцям ТОТ, а також додаткові механізми захисту права на пенсію цієї категорії громадян. Станом на 20.01.2020 проєкт Закону був підтриманий парламентським Комітетом з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів та внесений до порядку денного Верховної Ради.

²⁵ За даними ГО “Донбас-СОС” <http://www.donbasssos.org/dydzhest-365/>

²⁶ Див. п. 14.

²⁷ За інформацією БФ «Право на захист», який надає вторинну правову допомогу у справах про відновлення виплат пенсії мешканцям ТОТ.

²⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67473

До параграфу 4

33. На сьогодні не запроваджено окремої ефективної процедури отримання пенсії мешканцями окупованих територій – вони мають змогу отримувати належні їм виплати на підконтрольній Уряду України території виключно у разі, якщо вони зареєстровані як ВПО. Після взяття на облік на цю категорію пенсіонерів розповсюджується вимога статті 12 Закону України “Про забезпечення прав та свобод ВПО”, відповідно до якої довідку про взяття на облік ВПО може бути скасовано (а разом із нею – і всі виплати) у разі тривалої понад 60 днів відсутності ВПО на підконтрольній Уряду України території. На практиці це призводить до того, що люди похилого віку, які мешкають на ТОТ в межах Донецької та Луганської областей, мають не рідше одного разу на два місяці перетинати КПВВ, щоб їхні пенсійні виплати не було скасовано.

34. Така державна політика призводить до того, що пенсіонери становлять близько 70 % від кількості осіб, які щомісяця перетинають лінію розмежування²⁹. За даними ДПСУ, впродовж 11 місяців 2019 року лінію розмежування перетнуло 12,8 млн. осіб³⁰. Щонайменше 77 осіб (в основному похилого віку) померло при перетині КПВВ впродовж 2018-2019 років.

35. Для маломобільних осіб, які проживають на ТОТ, не створено жодних процедур, які б дозволяли їм отримувати належні їм виплати, зокрема, пенсії. Наразі важко оцінити, про яку кількість осіб йдеться, але, за даними ПФУ, жодного разу за виплатою пенсії від початку конфлікту не звернулася 121,1 тис. пенсіонерів, які були зареєстровані на нині окупованих територіях Донецької та Луганської областей³¹.

²⁹ За даними моніторингу БФ “Право на захист”: http://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/EERP-Report-November_UKR.pdf

³⁰ <https://bit.ly/37bTZrl>

³¹ На територіях Донецької та Луганської областей, які не контролюються українською владою, станом на серпень 2014 року перебувало на обліку всього 1 млн. 278,2 тис. пенсіонерів.

Право на психічне та ментальне здоров'я

До параграфу 27

36. Як підкреслено у доповіді, поданій Україною (пункт 299), станом на 1 травня 2019 року 22 846 дітей отримали статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів³². Утім, слід зазначити, що визначення, закріплене у законодавстві³³, призвело до встановлення подвійних статусів, наприклад, для дітей загиблих. Водночас поза увагою залишилися такі категорії дітей, яких торкнувся конфлікт, як: діти – члени сімей ветеранів–учасників бойових дій, діти – члени сімей діючих військовослужбовців, діти – члени сімей осіб з інвалідністю внаслідок війни. Крім того, з уваги держави повністю випадають діти, які проживають на ТОТ Криму і їх також можна вважати жертвами конфлікту.

37. Хоча закон заявляє, що Україна бере на себе зобов'язання забезпечити умови для медичної, психологічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, станом на січень 2020 року, окремої рамкової політики чи плану заходів так і не було прийнято. Як наслідок, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, залишається декларативним, адже на національному рівні відсутні спеціальні пільги чи цільові програми

38. За відсутності стратегічних документів – державної політики та плану заходів – відповідь на соціальні потреби та надання на місцевому рівні психологічної підтримки (що особливо

важливо, оскільки більшість цих дітей зазнали психологічного насильства) дітям, які постраждали від конфлікту, також є несистематичною і непослідовною.

39. Є проблема з веденням обліку таких дітей. Наприклад, хоча більшість областей ведуть облік дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, інформацію про дітей ветеранів та/або нинішніх учасників бойових дій рідко збирають³⁴. Відсутність точної статистики щодо різних категорій дітей, які постраждали від конфлікту, та стандартизованих процедур для її збирання, не дозволяє забезпечити відповідь, яка б базувалася на потребах та охоплювала б різні категорії дітей, які постраждали від конфлікту.

40. Питання психологічної допомоги особам, які були незаконно позбавлені волі внаслідок збройного конфлікту, тривалий час не було вирішене. Наразі, за оцінками Кримської правозахисної групи, йдеться щонайменше про 400 громадян України, які незаконно були чи тепер позбавлені волі на ТОТ та в РФ з політичних мотивів. Лише у грудні 2019 був затверджений Порядок здійснення заходів із психологічної реабілітації громадян України, захоплених як заручники внаслідок збройної агресії проти України, позбавлених свободи з політичних мотивів або захоплених як військовополонені у зв'язку із захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, після їх звільнення³⁵.

41. Згідно Порядку, УПСЗН організують заходи із психологічної реабілітації звільнених осіб шляхом їхнього направлення до суб'єктів, що надають послуги із психологічної реабілітації, а держава відшкодовує такі витрати. Перелік суб'єктів надання таких послуг, яким відшкодовують витрати за надані послуги із психологічної реабілітації, формує Мінветеранів на підставі рішення комісії, яка досі не розпочала своєї ді-

³² Такий статус передбачено ст. 30 (1) Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001 р. та Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2001 № 268.

³³ Відповідно, право на отримання цього статусу мають діти та особи, яким під час військових подій не було 18 років (повноліття) та які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: 1) отримали поранення, контузію, каліцтво; 2) зазнали фізичного, сексуального насильства; 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України; 4) були залучені до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань; 5) були незаконно утримувані, у тому числі в полоні; 6) зазнали психологічного насильства. Остання підстава не потребує доведення та може бути наслідком: проживання/ перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації; внутрішнього переміщення; загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок поранення, контузії або каліцтва, отриманих в районах АТО, її батьків або одного з них.

³⁴ У 2019 році, Stabilization Support Services підготували дослідницький звіт про дітей, яких торкнувся конфлікт в Україні: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf>

³⁵ Постанова КМУ від 11 грудня 2019 року № 1122 «Деякі питання соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення».

яльності, через що ця категорія осіб не отримує державної допомоги із психологічної реабілітації. Частина цих осіб наразі може отримати таку допомогу через благодійні організації або за донорські кошти.

42. Мешканці (особливо діти та люди похилого віку) населених пунктів, розташованих поблизу лінії розмежування, перебувають у важкому морально-психологічному стані. Постійний стрес і посттравматичні симптоми впливають на стан здоров'я та значно погіршують якість життя. Зафіксовано високу потребу в первинній психологічній допомозі та проведенні системних просвітницьких заходів щодо розуміння психологічної гігієни та підтримки психологічно-

го здоров'я за допомогою спеціалістів у сфері психологічного здоров'я. Зараз немає державної підтримки надання психологічної допомоги мешканцям прифронтових територій. Можна сказати лише про роботу з дітьми шкільних психологів, але вони не можуть надавати якісні послуги всім, хто потребує допомоги. Часто роль психологів виконують фельдшери. Разом з тим у прифронтових районах повідомляють про брак необхідних виробів медичного призначення, обладнання, основних товарів та про брак медичного персоналу. Наразі персонал неурядових та міжнародних організацій забезпечує надання первинної медичної допомоги на КПВВ та поблизу лінії розмежування.

Право на освіту

До параграфу 28 (a)

43. У школах, які розташовані поблизу лінії розмежування (5-кілометрова зона) немає достатньо обладнаних бомбосховищ, або навіть підвальных приміщень, де можна було б укритися під час обстрілів. Така сама ситуація і в інших школах Донецької та Луганської областей. У деяких будівлях шкіл потрапити до підвальных приміщень можливо лише зовні, що піддає дітей, вчителів та адміністрацію шкіл небезпеці. При цьому стандартний план дій при надзвичайних ситуаціях орієнтований на стихійні лиха, наприклад, землетруси, пожежі та передбачає насамперед евакуацію дітей з будівлі. Зрозуміло, це не може бути адекватною дією в разі, якщо населений пункт зазнає обстрілу. Така ситуація, зокрема, склалася в школах Чермалика, Гранітного, Мар'їнки, Красногорівки.

44. Наразі немає державної допомоги щодо забезпечення безпеки учасників освітнього процесу поблизу лінії розмежування. Але позитивним досягненням є затвердження урядом України декларації про безпечні школи у листопаді 2019 року.

45. Система формування опорних шкіл не враховує специфіки прифронтових територій, а саме: віддаленості маленьких населених пунктів, вкрай поганого стану доріг через рух важкої військової техніки та відсутності ремонту впродовж тривалого часу, обстрілів у вечірній (темний) час доби, відсутності освітлення вулиць в селищах (безпека громади – захист від обстрілів), що розташовані в 5-кілометровій зоні вздовж лінії розмежування. Проблеми доступу до опорних шкіл, де не курсують шкільні автобуси, властиві обом областям, але зокрема потерпають Бердянське, Сопіне, Калинівка, Новогнатівка, Старомар'ївка тощо.

46. Запропонована МОН дистанційна форма освіти містить недоліки, які викликають або стимулюють види порушень, що лежать у площині корупційних ризиків, порушень прав людини тощо.

До параграфу 28 (b)

46. Діти, які залишилися проживати на ТОТ, переважно отримують загальну середню освіту у школах на окупованих територіях. У зв'язку із тим, що уряд України не визнає документів, виданих на ТОТ, отриманий там атестат про середню загальну освіту не дає права на доступ до вищої освіти на підконтрольній уряду України території. Більше того, починаючи з 2014 року, політика де-факто влади на ТОТ була спрямована на скорочення україномовних класів, закриття україномовних шкіл та вилучення певних предметів (зокрема української мови, української літератури, історії України) зі шкільної програми. Так, за офіційними даними, у 2018-2019 навчальному році з 200,7 тисяч учнів в Криму 194,4 тисячі отримують освіту російською мовою, і лише 249 учнів – українською.

47. Варто враховувати особливості здобуття освіти на ТОТ Криму. Система формальної освіти на території окупованого Криму є частиною цілеспрямованої політики РФ з мілітаризації цивільного населення та знищення української ідентичності. На практиці, у Криму вже не діє жодної української школи³⁶, а кримські діти не мають можливості обирати громадянство та визначати власну ідентичність, окрім як "громадянин РФ". Серед дітей постійно проводять заходи пропаганди служби у збройних силах РФ, що порушує норми МГП. У цих умовах для кримських дітей майже єдиним засобом зберегти свою українську ідентичність та отримати освіту, що відповідає цінностям демократичної країни, є переміщення до підконтрольної Україні території з метою отримання шкільної або вищої освіти.

48. Діти з ТОТ зазнають численних складнощів при отриманні освіти на ПУУТ. Так, отримання свідоцтва про базову середню освіту та свідоцтва про повну загальну середню освіту для школярів з ТОТ, які отримали такі свідоцтва на ТОТ, вирішується лише у тому разі, якщо дитина має намір вступити до вищих навчальних закладів України. В інших випадках документи, що

³⁶ <https://crimeahrg.org/en/no-ukrainian-language-media-school-has-remained-in-crimea/>

були видані на окупованих територіях, не визнають та відсутні процедури, які, враховуючи ці документи, дозволяють отримати аналогічні освітні свідоцтва українського зразка. Відповідно така категорія громадян України не може працевлаштуватися після закінчення школи або здобути професійну освіту. Для вступу до ЗВО абітурієнтам потрібно декілька разів перетинати адміністративний кордон з Кримом чи лінію зіткнення в межах Донецької та Луганської областей. З урахуванням відсутності громадського пасажирського транспортного сполучення між ТОТ та підконтрольною Уряду України територією, це значно ускладнює процес вступу до ЗВО мешканців ТОТ.

49. Держава забезпечує спрощений порядок вступу для мешканців ТОТ – через так звані освітні центри “Крим-Україна” та “Донбас-Україна”. Але, на жаль, через ці центри мешканці ТОТ можуть вступити лише до визначеного обмеженого кола ВНЗ на підконтрольній території. Притому для абітурієнтів з ТОТ Крим і для вступників з ТОТ Донецької та Луганської областей визначені різні переліки ЗВО, що здебільшого територіально наближені до відповідних окупованих територій. Ця спрощена процедура вже продемонструвала свою неефективність: наприклад, у 2017 році за цією процедурою вступило лише 204 мешканці Криму – при тому, що щорічно зі шкіл окупованого півострова випускають 10-12 тисяч дітей.

КОАЛІЦІЯ ЗВЕРТАЄТЬСЯ ДО КОМІТЕТУ З ПРОХАННЯМ РОЗГЛЯНУТИ МОЖЛИВІСТЬ ВКЛЮЧЕННЯ НАВЕДЕНИХ НИЖЧЕ РЕКОМЕНДАЦІЙ ДО ЙОГО ПІДСУМКОВИХ ЗАУВАЖЕНЬ ДЛЯ ДЕРЖАВИ-УЧАСНИЦІ:

- захист та реалізація прав осіб, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні, має бути одним із пріоритетів Уряду, які повинен включати широке коло питань, зокрема, реалізацію права на соціальний захист ВПО та осіб, які залишилися проживати на тимчасово окупованих територіях України.

До параграфу 1 списку запитань:

- здійснити реформу системи реєстрації місця проживання в Україні таким чином, щоб вона враховувала інтереси мобільних всередині країни громадян, в тому числі, ВПО з урахуванням їхнього права на збереження зв'язків із покинутим місцем проживання;
- забезпечити вчасні дії задля імplementації положень Виборчого Кодексу України щодо забезпечення участі ВПО у місцевих виборах;
- спонукати органи місцевого самоврядування розробити та прийняти місцеві програми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад.

До параграфу 2:

- із залученням громадських організацій, в тому числі, організацій переселенців, розпочати розробку нової Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період 2021-2025 та Плану заходів на її виконання, передбачивши належний рівень фінансування його реалізації.

До параграфу 2 (а):

- реформувати систему роботи центрів зайнятості для впровадження ефективніших заходів із працевлаштування та підвищення взаємодії з роботодавцями та безробітними з осіб, які постраждали внаслідок конфлікту;
- впровадити ефективні засоби інформування внутрішньо переміщених осіб про наявні заходи з підтримки працевлаштування та послуги центрів зайнятості.

До параграфу 2 (b):

- відокремити отримання пенсії та соціальних виплат, які не пов'язані з внутрішнім переміщенням, від необхідності отримувати довідку про взяття на облік ВПО;
- скасувати Постанову КМУ № 365, реалізація якої призводить до обмеження права на соціальний захист ВПО;
- припинити передачу персональних даних стосовно заявників з числа ВПО з ТОТ Криму до пенсійних органів РФ, та забезпечувати призначення пенсії незалежно від наявності паперових пенсійних справ.

До параграфу 2 (с):

- розробити національну політику щодо реалізації житлових прав ВПО та план заходів з її виконання, яка б стала частиною національної політики інтеграції ВПО;

- збільшити фінансування програми пільгового довгострокового кредитування житла для учасників АТО/ООС та ВПО на постійній основі;
- розробити і ухвалити законопроект щодо компенсації за пошкоджене/зруйноване житло та створити відповідну бюджетну програму.

До параграфу 3 (а):

- запровадити ефективну, доступну та таку, що відповідає потребам громадян, адміністративну (позасудову) процедуру визнання фактів народження дитини ТОТ.

До параграфу 3 (б):

- розробити та запровадити порядок виплати заборгованості з пенсій особам, які проживають на ТОТ України, та тим, кому виплату пенсії було припинено у зв'язку зі скасуванням довідки про взяття на облік ВПО.

До параграфу 4:

- запровадити механізм виплат пенсії мешканцям окупованих територій, в тому числі, маломобільним громадянам та людям з інвалідністю.

До параграфу 27:

- для забезпечення повного, рівного та не-дискримінаційного доступу до медичної, психологічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали від конфлікту, рекомендовано прийняти окрему національну політику та план заходів щодо її реалізації;
- національна політика та план заходів мають визначати особливі статуси для різних категорій дітей або надавати їм право на загальний статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

- розробити системну підготовку професіоналів, що спеціалізуються на психологічній допомозі вразливим категоріям з прифронтових населених пунктів. Розробити систему, яка стимулювала б цих експертів працювати у прифронтових територіях та запровадити заходи щодо профілактики емоційного вигорання у спеціалістів відповідних фахів та професій.

- створити цільову програму забезпечення населення, що проживає на прилеглій до лінії розмежування території, психологічною та медичною допомогою, соціальними послугами з урахуванням наслідків збройного конфлікту, що триває, та демографічної, соціальної, економічної, інфраструктурної та адміністративної особливості регіону.

До параграфу 28:

- розробити концепцію освіти мешканців тимчасово окупованих територій, яка би врахувала особливості здобуття освіти на ТОТ;
- вдосконалити систему дистанційної освіти, враховуючи зворотній зв'язок цільової аудиторії;
- спростити процедуру отримання дітьми, які виїхали з ТОТ, свідоцтв про здобуття середньої освіти українського зразка з урахуванням інформації з отриманих ними документів про освіту на ТОТ;
- розробити концепцію покращення ситуації з набуттям середньої освіти в населених пунктах в зоні, наближеній до лінії розмежування, на підконтрольній урядові України території.

У звіті використані фотографії, надані БФ “Восток-СОС”, Центром прав людини ZMINA Громадським холдингом “Група Вплив”, ГО “Кримська правозахисна група”